„GENIUL" ÎMPOTRIVA „DUHULUI". CONCEPTUALIZAREA CREATIVITĂȚII NAȚIONALE LA ÎNCEPUTURILE LITERATURII ROMÂNE

ADRIAN TUDURACHI*

Conceptualizarea „genialității" a fost esențială pentru constituirea culturii literare în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea. Dincolo de toate clişeele pe care le-a generat (geniul României, geniul limbii române, geniul poeziei populare etc.), aceasta avea misiunea de a identifica puterile creatoare care rezidă în resursele elementare pe care un popor abia ajuns la conştiință națională le are la dispoziție. Ca o literatură națională să se facă „din nimic", fără scriitori, fără instituții şi tradiții literare, era necesară supoziția unei capacități colective, diseminate în practicile cele mai banale: în limbă, în vorbire, în versificația populară – adică în tot ceea ar putea deține, în mod spontan, calitățile necesare creației de valori literare. Literatura română nu se putea concepe în absența unei ficțiuni a propriei genialități. Toate literaturile naționale refondate la începutul secolului al XIX-lea şi lipsite de un capital literar simbolic au fost silite să presupună existența unei forțe spirituale distribuite difuz în formele culturii naționale.

Mă voi ocupa în acest articol de problema numelui care s-a dat sferei puterilor creatoare. În cultura română, oamenii „începutului de drum" au avut la dispoziție două cuvinte şi, ca orice alegere lexicală în care sunt implicate ipostaze majore ale unei societăți, şi aceasta e profund semnificativă. Ceea ce trebuie subliniat de la început e disimetria opțiunilor, diferențele dintre cei doi termeni. Pe de o parte, era *geniul*, abia intrat în limba română. Prima dată, cuvântul apare la Barbu Paris Mumuleanu, în 1825; *Lexiconul de la Buda*, tipărit în acelaşi an, nu îl menționează. De cealaltă parte, era *duhul*, termen vechi, bogat, bine fixat în vocabularul religios. Dincolo de nuanțele semantice prin care cele două cuvinte puteau reprezenta sfera creativității colective, e evident decalajul dintre ele din perspectiva percepției publice şi a sentimentului vorbitorului. Un om al vremii

* Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, România.

ALIL, t. LV, 2015, Bucureşti, p. 131–140

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

făcea imediat diferența între termenul „nou” şi jargonard, ale cărui înțelesuri nu le cuprindea în întregime, şi expresia „naturală”, pe care o auzea în fiecare duminică, repetată de sute de ori la slujba de duminică. Astăzi ştim că istoria a evoluat în sens invers. În vreme ce *duh* şi-a îngustat progresiv sfera de aplicație, ajungând un cuvânt specializat, strict legat de utilizările cultice, *geniu* s-a generalizat, devenind o prezență comună în discursul public. Acest rezultat nu ar fi putut fi anticipat în epocă, când forța de circulație şi prestigiul avantajau termenul *duh*. Timp de aproape cincisprezece ani, din 1825 până înspre 1840, cele două cuvinte au concurat pentru reprezentarea capacităților creatoare ale noii literaturi. Între cuvântul transmis de înaintaşi, cu o memorie multiseculară, şi cel nou, care nici măcar nu se stabilizase grafic, s-a purtat atunci o bătălie scurtă şi violentă. Şi abia după ce forța de iradiere a *duhului* a încetat, *geniul* a triumfat cu adevărat. Dacă în prezent spunem *geniu național*, nu *duh național*, *geniu eminescian*, nu *duh eminescian* e pentru că termenul geamăn, mai vechi şi mai legitim, a fost refulat. Ne putem desigur întreba cum a reuşit *geniul* să câştige această bătălie; deşi poate că ar fi mai important să înțelegem de ce *duhul* a pierdut-o.

„Geniul” ca neologism

Ceea ce surprinde mai întâi e gradul ridicat de improprietate a *geniului*. Barbu Paris Mumuleanu a folosit cuvântul în volumul din 1825, *Caracteruri*, mai întâi în prefață, apoi într-un poem şi la urmă în glosarul cu *Zicerile cele streine*. Nu era încă sigur cum trebuie să îl scrie şi de aceea, de-a lungul textului, grafia oscilează. Într-un loc *jenie*, în altul *genie*, din nou *jenie*. Vocabularul de la sfârşitul cărții îl înregistrează la litera *j*, după *jaluzie* şi înainte de *jurnal.* Evident, ar vrea să noteze cuvântul după ureche, aşa cum îl pronunță francezii. Heliade povesteşte în singura biografie contemporană că scriitorul a crescut şi s-a format la curtea boierului Filipescu, în discuțiile cu străinii „de deosebite nații” care se întâmpla să treacă pe acolo. Aşa ajungea să priceapă referințele mitologice de care literatura epocii era plină, aşa auzea despre capodopere şi mari personalități literare, aşa îşi forma ideile despre poezie. Punea întrebări, iscodea, prindea din zbor, se şcolea prin conversații. „I-a fost un fel de educație” (*Barbu Paris Mumuleanu*, în Heliade-Rădulescu 1979 : 315), spune Heliade. Nu avem niciun semn că *geniul* ar fi mai mult decât atât, o idee trivializată într-un dialog inteligent şi apoi preluată ezitant. Oricum, simpla înregistrare a termenului în cadrul unui vocabular al cuvintelor „străine” arată rezerva vorbitorului, percepție care se va menține de-a lungul secolului al XIX-lea.

În 1828, termenul se găseşte deja în prefața *Gramaticii* lui Heliade; iar în 1831, în traducerea din Lévizac a *Gramaticii poeziei*, e prezent din abundență. Câțiva ani mai târziu, cuvântul e pretutindeni, devenind unul dintre cele mai frecventate locuri ale noii ideologii. Însă asta nu înseamnă că a devenit mai familiar pentru vorbitorii români. În 1848, I.D. Negulici, prietenul lui Heliade, unul dintre cei mai insistenți utilizatori ai ideii de geniu, îl înregistrează în seria cuvintelor „radicale”. Rodica Zafiu (2003: 12) a explicat cum a funcționat această categorie pentru generația paşoptistă. „Radical”

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

făcea trimitere la rădăcină. Erau cuvintele împrumutate din limbi străine pe baza unei rădăcini existente şi în limba română. Pentru că româna cunoştea deja substantivul *figură*, se putea justifica importul din franceză al verbului (a) *figura* sau a adjectivului *figurativ*. Era o tentativă de a legitima împrumutul lexical, un fel de a spune că nu se transferă cuvinte noi, ci se reconstituie în laborator o posibilitate a cuvântului autohton. De aceea, Negulici putea să asocieze în titlul dicţionarului său arhaicitatea şi ideea de import: *Vocabular român de toate vorbele străbune reprimite până acum în limba română, şi de toate cele ce sunt a se mai primi d-acum înainte, şi mai ales în ştiinţe*. Sigur, după ce justificările complexe ale generaţiei paşoptiste au fost uitate sau abandonate, cuvintele „radicale” au rămas simple neologisme. Şi asta s-a întâmplat şi cu *geniul* care a apărut decenii la rând în dicţionarele de împrumuturi recente. Îl găsim în dicţionarul din 1862 al lui G.M. Antonescu, *Dicţionar rumân. Mic repertor de cunoştinţe generali cuprinzând vorbe streine cu etimologia, termini technici, numini proprie, notiţiuni historice şcl.*, sau în cel al lui Adolphe Steinberg, din 1887, *Cel mai nou dicţionar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale şi zicerilor streine din limba română*. Adică la şaizeci de ani de la introducerea lui Mumuleanu, *geniul* tot „nou” rămăsese. Asta nu înseamnă că era un cuvânt rar. Toată lumea îl folosea, desigur. Dar prezenţa lui în dicţionarele de cuvinte radicale reflecta în continuare acelaşi sentiment al vorbitorului: în *geniu* se simte „străinul”.

Un singur exemplu, care ne poate da măsura acestei percepţii publice. În 1874, I.L. Caragiale publica în „Ghimpele”, la rubrica *Cronică literară*, un pamflet – devenit între timp celebru – în care ironiza ambiţiile aristocratice ale tânărului Macedonski (Caragiale 1938: 283–284). Acesta revendicase descendenţa poloneză din conţii Geiadevsky (Cioculescu 1939: 162). Caragiale prinde ocazia şi deformează uşor numele pentru a-l apropia de reprezentarea grafică a cuvântului „geniu”. Obţine „Contele de Geniadevsky”. De aici, tot articolul curge prin spumoase jocuri de descompunere fals-etimologică: „te face să presupui neapărat amestecul Providinţei la făurirea acestui nume – primele trei silabe ale conţiei arată, scurt şi coprinzător, ce-i plăteşte osul contelui: Geniadevsky. Genia. Geniu”. Evident, în centrul acestor transformări ludice stă sentimentul cuvântului străin. Originea poloneză, terminaţia slavă, dar şi reminiscenţe franţuzeşti se amestecă în variaţiunile inspirate de *geniu*. Cuvântul e pus în serie exclusiv cu neologisme, asociate unor realităţi sociale exotice: „nobilele şi genialele meu gentilom de Geniadevsky”. Nu e nimic întâmplător aici. Acelaşi Caragiale avea să pună în gura lui Rică Venturiano invocaţia „Geniu bun al venitorelui României!”, alături de toate celelalte excese neologice ale personajului. „Geniul României” merge cu „angel radios” sau cu „mancarea Sfintei Constituţiuni”. Şi asta se întâmpla în 1878, cu câţiva ani înainte ca „geniul” să devină o instituţie naţională. Toate „geniile” proclamate în momentul de clasicizare a literaturii române, Alecsandri, Bolintineanu, Eminescu, sunt etichetate cu un material pe care vorbitorii îl resimt ca nou. Atitudinea admirativă se forjează într-un material lexical care presupune distanţa.

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

„Duhul", între tradiția ortodoxă şi revoluția naționalistă

Cu totul diferită era situația *duhului*. Înainte de apariția *geniului*, el era promițător, complex şi, mai ales, disponibil. Ocurențele înregistrate de *Dicționarul*-tezaur al *limbii române* pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea indică bogăția sintagmelor pe care cuvântul era capabil să le compună. Se putea spune pe atunci: *duhul libertății*, *duh de republican*, *duh al partidei*, *duhul convențiilor sau al tratatelor* etc. Ceea ce vedem în asemenea contexte e plasticitatea unei noțiuni puse la încercare pentru exprimarea de noi realități istorice, psihologice sau sociale. *Duhul* putea în acel moment să îşi extindă domeniul în afara disciplinei religioase. Era un cuvânt care trecea printr-un proces marcat de modernizare şi de adaptare la noile discursuri pe care le implica evoluția societății româneşti.

Trebuie spus că, între cuvintele de origine slavonă împrumutate pe cale cărturărească (cf. Petrovici 1948: 191) pentru constituirea discursului bisericesc, *duhul* se bucură, paradoxal, de multă libertate. Dogma însăşi autorizează expansiunea lui dincolo de sfera religioasă. *Duhul* se raportează la persoane, spune Evdokimov. Dacă Fiul asigură unitatea tuturor ființelor într-un singur trup, Duhul Sfânt se deschide spre pluralitate „după un mod unic, personal, fiecăruia". Şi continuă, citând din Sfinții Părinți: „Suntem topiți într-un singur Trup, dar împărțiți în persoane" (Evdokimov 2004: 122). Din perspectiva reprezentării religioase, duhul e o instanță imaterială dedicată populării vieții spirituale individuale, locuind subiectul, instalându-se în intimitatea lui, conjugându-se cu sufletul lui. De aici figura „purtătorilor de duh", pe care o găsim şi în tradiția noastră, de pildă în *Cartea de învățătură* din 1643. Fiecare creştin e un asemenea „purtător" care interiorizează duhul, îl adaptează la măsura sa, îl primeşte alături şi în cadrul propriilor sale trăiri. În cuvintele aceluiaşi Evdokimov: „acționează din interiorul naturii umane, devine realitate interioară a firii umane" (*ibidem*: 132).

Se înțelege relativ uşor care a fost influența exercitată de o asemenea noțiune asupra universului de reprezentări psihice. Într-o cultură cu puține resurse savante de figurare a interiorității, duhul permitea disocieri rafinate, inaccesibile pe altă cale simțului comun. El transmitea o memorie cărturărească a traducerii Bibliei în greacă, actualiza distincția dintre *pneuma* şi *psyché* (Peters 1993: 228–239, 236–250; cf. Munteanu 2008: 475), dintre spiritul cosmic şi sufletul animal; chiar dacă nu toate subtilitățile filosofice erau menite să fie asimilate în mentalul colectiv, rămânea o viziune mai complexă şi etajată a sufletului. „Mă voi ruga cu duhul, mă voi ruga şi cu mintea, voi căuta cu duhul şi voi căuta şi cu mintea", avea să formuleze memorabil Dosoftei spre sfârşitul secolului al XVII-lea (Kogălniceanu 1946: 635–654). Rugăciunea cu duhul este aici o formă de activitate interioară „ce sufletul grăieşte în taină", opusă rugăciunii publice, „de înțeles"; altfel spus, o interiorizare profundă, ininteligibilă, lipsită de articulația de sens specifică schimbului social. *Duhul* s-a specializat în descrierea capacităților interioare, fie că e vorba de inteligență, de adâncimile insondabile ori de caracter. De aceea, la

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

începutul secolului al XIX-lea, cuvântul nu era nicidecum un simplu vestigiu al jargonului slavon bisericesc. În zorii noii sensibilități romantice, el putea vorbi despre o lume populată de interiorități care se exprimă, fiecare în felul ei, după o logică diferențiată şi constantă. Era termenul potrivit să transmită intuiția unei matrici spirituale, a unei „firi" – adică o interioritate non-accidentală, stabilă, profundă şi modelatoare în acelaşi timp.

La această redefinire a *duhului* în cadrul ideologiei romantice a contribuit şi modelul german al revoluțiilor naționaliste. Conceptul pe care Herder l-a lansat în 1774 ca să înarmeze emanciparea culturilor mici a fost *Volksgeist*. *Volk* şi *Geist*, adică „spiritul poporului", ca şi în Spiritul Sfânt (*Der Heilige Geist*). De fapt, în sens strict, „duhul național" e formula legitimă sub care ideile revoluționare germane puteau fi transferate la noi. De aceea expresii precum *duhul poporului* sau *duh românesc* au fost o prezență importantă în primii ani ai noii culturi literare. Mărturie stau versurile lui Heliade din 1836: „Orice rumân în preajmă-i subt steagu-i se adună/ Şi-şi apără pământul cu brațul, cu duh rumânesc" (*O noapte pe ruinele Târgoviştii*, în Heliade-Rădulescu 1939: 180) şi, mai ales, celebra diatribă a lui Kogălniceanu împotriva imitațiilor străine din programul „Daciei literare": „dorul imitației [...] omoară în noi duhul național" (M. Kogălniceanu, *Introducție la „Dacia literară*", în Ivaşcu 1967: 293).

Faptul că expresia apare în cel mai important program al literaturii naționale, chiar sub pana lui Kogălniceanu, care îşi făcuse şcoala la Berlin, nu arată decât că – până la un punct – s-a întâmplat ceea ce era de aşteptat să se întâmple. Insistența cu care acesta revine asupra sintagmei *duh național* e ilustrativă pentru eforturile de impunere a termenului în cadrul herderian al unei revoluții naționaliste. La trei ani după celebrul manifest din „Dacia literară", în *Cuvântul pentru deschiderea Cursului de istorie națională*, Kogălniceanu foloseşte *duhul național* în sintagmă fixă peste tot unde vrea să denumească latențele spiritului colectiv, ca şi cum expresia ar fi fost deja acceptată în această formă: „Petru Maior de fericită aducere aminte, prin cartea sa *Despre începutul românilor*, publicată pentru întâiaşi dată la anul 1812, ca un nou Mois, a deşteptat duhul național" (Kogălniceanu 1946: 646) sau „Bărbați râvnitori dezvoltează literatura şi duhul național" (*ibidem*: 650) sau „Întâmplărilor de la 1821 suntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deşteptat duhul național ce era adormit cu totul" (*ibidem*: 652). Se văd aici atât accentele revoluționare (deşteptare, propăşire) care evocă ideologia romantică din spatele sintagmei, cât şi voința lui Kogălniceanu de a raționaliza utilizarea cuvântului, prin stabilizarea tehnică a semnificației sale. În acelaşi text apare şi *geniu*, însă doar pentru a numi un joc al facultăților spirituale ce caracterizează exclusiv singularitatea unei personalități. De pildă, în „nu s-a văzut mai în zilele noastre un alt Alexandru, Carl XII, deşteptându-şi geniul spre izbânzi şi slavă" (*ibidem*: 636) sau în formularea involuntar comică „inima de erou şi geniul bărbătesc a doamnelor Elena şi Florica" (*ibidem*: 641). Pentru Kogălniceanu, cele două cuvinte şi-au separat ariile de competență. În vreme ce *geniul* e rezervat exclusiv manifestărilor individuale, *duhul* poate să exprime fenomenul colectiv.

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

Cum a fost posibil ca *duhul* să piardă într-un raport cu sfera creativității naționale care îl avantaja? Ce nu a funcționat?

Explicații pentru un eșec

Au existat două motive pentru eșecul *duhului* în cultura română.

Mai întâi, faptul că la noi se traducea mai mult din franceză decât din germană. Duhul nu a transpus doar *Geist*, ci și *esprit*. Titlul lui Montesquieu, *Esprit des lois* a trecut în română ca *Duhul legilor*, iar în traducerea *Artei poetice* a lui Boileau, Heliade folosește *duhul* peste tot unde e vorba de intervenția rațiunii și a bunului-simț în temperarea exceselor lirice. Or, aceste valori erau deja compromise istoric și denunțate de o întreagă vulgată romantică. Pe cât de revoluționar era *Geist*, pe atât de retrograd părea *esprit*. În jocul aproape întâmplător al traducerilor și al echivalențelor, *duhul* a fost prins într-o bătălie de import și a căzut de partea greșită a baricadei. Când Heliade vrea să traducă în 1831 câteva elemente de teorie a literaturii pentru familiarizarea publicului românesc cu principalele noțiuni ale domeniului, unul dintre primele capitole vorbește despre opoziția dintre *Duh* și *Geniu* (Heliade Rădulescu, *Regulile sau Gramatica poezii*, în Ivaşcu 1967: 121–160). De o parte stă inteligența ilustrată în conversația de salon, de cealaltă, spiritul investit în fantezie, imaginație, forță creatoare etc. Contrastul e voit polemic și net defavorabil *duhului*. Niciuna dintre proprietățile opoziției nu e concepută pe teren românesc (nu sunt decât ecouri ale unor dezbateri purtate în spațiul francez). Dar stigmatul a prins. Șase ani mai târziu, Heliade situează deja termenul fără ezitare în opoziția dintre minte și imaginație, dintre rațiune și simțire, ca și cum ar fi vorba de un loc comun. „Plin de duh și fără inimă" (*Domnul Sarsailă autorul*, în Heliade-Rădulescu 1939: 255) va scrie el despre Sarsailă autorul. Unde *plin de duh* nu păstrează decât carcasa unei foste aprecieri pozitive. În fond, e o nedreptate și o trădare în raport cu tradiția autohtonă care desemna prin *duh* spiritualitatea insondabilă și irațională, inaccesibilă inteligenței sociale. Înainte de a fi compromis, *duhul* a fost deci oarecum pervertit. Se poate spune despre el – ceea ce se spune în general despre transferurile unor noțiuni culturale inefabile – că s-a pierdut în traducere. Numai că aici nu e vorba de un export care eșuează, ci de un import care corupe: personalitatea noțiunii împrumutate se imprimă pe cuvântul-gazdă, până la a-i deturna destinul.

În al doilea rând, a fost de vină și o specializare a cuvântului în raport cu domeniul literaturii. Cu insistență, duhul a fost asociat cu spiritualitatea cititorilor sau a spectatorilor și implicat mai ales în procesele de receptare: lectură, ascultare, privire. „Duhurile ascultătorilor", cum formula autorul unei retorici din 1833 (Simeon Marcovici, *Introducere* (la *Curs de retorică*), în Ivaşcu 1967: 174). Nu e vorba aici de o evoluție semantică sau de un accident de parcurs. Nu asistăm la o reinvenție a conținutului. „Duhurile ascultătorilor" sunt o dezvoltare perfect integrată în tradiția cuvântului. Problema e că în schema comunicării literare numai

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

cititorii tind să posede *duh*, nu şi autorii. Interioritatea bogată, etajată şi profundă pe care o reprezintă vechiul termen ortodox merge într-o singură direcţie, ca şi cum numai activitatea consumatorului de artă ar putea fi descrisă prin jocul complex al facultăţilor interioare, nu şi aceea a producătorului ei. Or, nu putem să nu observăm că astfel cuvântul e distribuit într-un rol pasiv. Duhul e „hrănit”, trebuie „îmblânzit”, asupra lui „se lucrează”. „Duhurile cele servile ale mulţimii”, spune Heliade în 1834 (I. Heliade Rădulescu, *Asupra traducţiei lui Omer*, în Ivaşcu 1967: 226). Ceea ce pare foarte greu de conceput e o interioritate activă, care să participe la producţia de bunuri spirituale. Nu de acolo era aşteptată creaţia de literatură, nu din fluxurile sufleteşti ascunse, nu din adâncurile în care Dosoftei îşi spunea rugăciunea.

Să nu se înţeleagă greşit: reprezentarea cititorilor şi a spectatorilor era foarte importantă pentru cultura română în acel moment. Constituirea a ceea ce Benedict Anderson avea să numească o „comunitate imaginată” – iar societatea tuturor spectatorilor şi a cititorilor nu e altceva – era esenţială proiectului naţionalist. Şi, în această privinţă, *duhul* avea în continuare un rol însemnat. Ceea ce pierduse însă era participarea la proiectul culturii literare, posibilitatea de a numi capacităţile care sunt la lucru în edificarea noii literaturi. Şi abia faptul că aceste puteri au fost atribuite unui neologism arată sensul în care se îndrepta spiritul public. Dacă în acei ani *geniul* s-a desprins de *duh*, dacă între aceste două cuvinte a apărut mai întâi o tensiune şi apoi un conflict ireductibil, acest lucru trebuie privit ca un simptom: sfera puterilor creatoare ale noii literaturi nu reclama instrumente care să analizeze forţele interioare implicate în producţia de bunuri spirituale, nu avea nevoie de structuri sufleteşti etajate, nu cerea o filosofie a resurselor ascunse. Dimpotrivă, toate aceste reprezentări care se conţineau în noţiunea *duhului*, care îi confereau cuvântului un conţinut uşor de determinat s-au dovedit dispensabile. Curios, lucrurile s-au petrecut atunci ca şi cum oamenii de cultură ar fi vrut să renunţe la cuvintele clare şi încărcate de semnificaţie, în favoarea unor barbarisme confuze, ca şi cum memoria, bogăţia şi rafinamentul ar fi fost nu un atu, ci o povară.

Aproape treizeci de ani a durat agonia *duhului*, împărţit între tradiţia ortodoxă, versiunea revoluţionară de influenţă germană şi versiunea conservatoare de influenţă franceză. La capăt, el devine un simbol exclusiv negativ şi, oricum, nesemnificativ. În 1869, Heliade, care la aproape 70 de ani făcea bilanţul şi visa la un amplu poem epic care să îi reprezinte întreaga viaţă, îşi imagina o înfruntare titanică a *duhului* cu *geniul*: „a pune pe scenă toate duhoarele infernale răsculându-se asupra geniurilor şi virtuţilor cereşti” (Heliade Rădulescu 1916: 99). *Duhoarea* – în realitate un fals derivat rezultat din contaminarea slavului *duhu* cu bulgărescul *buh* („miros rău”) – rămânea ultima formă sub care alesese să menţină în scrierile lui *duhul*. În acel moment, cuvântul nu mai avea nicio forţă de reprezentare în spaţiul public. *Geniul* câştigase şi luase totul. Iar din perspectiva lui Heliade, chiar şi poziţiile ocupate în virtutea tradiţiei ortodoxe puteau fi redistribuite: spiritul divin e

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

explicat în *Biblicele* ca *geniu mare* (Heliade Rădulescu 1858: 137)[1]. Nu am avut decât pentru scurt timp un *duh național* în literatură, dar era cât pe ce să avem un *geniu* în Sfânta Treime.

Concluzii

La capătul unui text celebru din 1941, *Apologie pour l'histoire*, Marc Bloch îşi punea problema raportului dintre nume şi realități. O făcea din perspectiva istoricului care trebuie să discearnă în inerția materiei lingvistice urmele schimbărilor spirituale sau sociale: „Căci, spre marea disperare a istoricilor, oamenii nu au obiceiul să îşi schimbe şi vocabularul de fiecare dată când îşi schimbă moravurile" (Bloch 1952: 80). Există un ataşament pentru cuvântul moştenit, pentru patrimoniul lexical transmis de înaintaşi, oamenii continuând să folosească aceleaşi cuvinte, chiar dacă lucrurile s-au schimbat în jurul lor. „Aceasta e urmarea naturală a caracterului tradiționalist inerent oricărui limbaj, observă Bloch, precum şi a capacității slabe de invenție a oamenilor de rând" (*ibidem*). Istoricul subliniază totuşi că schimbările realității se reflectă în grade diferite în limbaj. O invenție tehnologică solicită cuvintele noi mult mai urgent decât o nouă stare de spirit sau o nouă dispoziție morală. Explicația pentru Bloch e simplă: cu cât sunt mai aproape de ordinea spiritului, cu atât schimbările sunt mai greu de sesizat. „Transformările într-un asemenea caz se operează prea lent pentru a fi perceptibile de către oamenii pe care îi afectează. Nu au nevoie să schimbe etichetele pentru că schimbarea conținutului le scapă" (*ibidem*: 81).

Problema genialității ne confruntă într-un fel cu situația inversă. Deşi realitatea pe care o descrie (forța creatoare colectivă) ar trebui să fie o prezență spirituală constantă, desemnată de un cuvânt vechi – *geniul* este, după cum s-a putut constata, o noutate. Chiar mai mult, *duhul*, termenul vechi, este cel abandonat. Societatea românească a ales să pună la baza producției de literatură neologismul, în ciuda tuturor dificultăților pe care acesta le presupunea. A renunțat la un cuvânt complex, nuanțat, rafinat pentru unul imprecis şi adesea ridicol.

Ce am pierdut abandonând *duhul*? În cultura germană, termenul care corespunde *duhului național* şi care l-a inspirat, *Volksgeist*, are o posteritate impresionantă. L-a stimulat pe Humboldt, care îl evocă de mai multe ori în reflecția lui în marginea caracterului național; mai târziu, pe Hegel, care avea să îl folosească pentru identificarea esențelor spirituale naționale. Iar în 1851 îl regăsim în centrul unui vast proiect de regândire a ştiințelor sociale condus de H. Steinthal

[1] Într-o dezbatere paralelă privitoare la modernizarea vocabularului biblic, care nu ne interesează aici în mod direct, Heliade a militat pentru înlocuirea „duhului" cu „spiritul". Detalii la Munteanu 2008: 474–476.

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

şi Moritz Lazarus pentru a numi spiritul supraindividual specific unei comunități, ca un ansamblu structurat, guvernat de legi. *Volksgeist* anticipă astfel, prin ideea unei „gramatici” care să codifice activitățile, opiniile, concepțiile unui grup uman, preocupările lui Wilhelm Wundt pentru fondarea pe baze științifice a unei „psihologii a poporului” (*Völkerpsychologie*) (Kalamar 1987: 671–690). Ceea ce vedem e o sintagmă-slogan care a reuşit să treacă din contexte ale militantismului naționalist în ştiințe şi filosofie, fiind omologată pentru aproape un secol ca instrument legitim al cunoaşterii. Evident, eliminând *duhul* din dezbaterea publică în jurul capacităților colective am pierdut şansa de a construi o instituție a creativității naționale bazată pe factorul sufletesc. Putem înțelege dimensiunile acestei „pierderi” raportându-ne la proiectul blagian de morfologie a culturii. *Trilogia culturii* abundă în ocurențe ale *duhului*. E vizibil efortul lui Blaga nu numai de a reactualiza termenul, ci şi de a-i asigura o rigoare conceptuală. Îl regăsim în sintagme noi, cu valoare de descriere ştiințifică: „Să ni se arate când şi unde realități atât de străine pentru continentul nostru, cum sunt duhul african, sau duhul antic – şi medieval-american, sau duhul asiatic, au mai fost obiectul unei atât de comprehensive simpatii ca astăzi” (Blaga 1944: 15) sau ca sinonim al conceptului german al culturii: „în unul şi acelaşi peisaj pot să coexiste culturi sau duhuri cu orizonturi spațiale diferite”, spune Blaga într-un paragraf celebru din *Spațiul mioritic* (*ibidem*: 166). Însă e evidentă în acelaşi timp singularitatea acestui proiect, născut fără predecesori şi dispărut fără urmaşi, care arată – tocmai prin golul din jurul lui – discontinuitatea unei instituții a puterilor naționale. Blaga reabilitează cuvântul, după un lung interval de uitare, şi o face cu conştiința unei resuscitări: redescoperirea *duhului* e şi ea parte a „revoltei fondului nostru nelatin” – o întoarcere a refulatului.

Nu trebuie să calculăm numai bilanțul negativ al acestei înfruntări terminologice de la începuturile literaturii române moderne. Să observăm că *geniul* a permis un joc mai liber al atitudinilor sociale față de fenomenul creativității. A decuplat conceptul puterilor spirituale de elementul sufletesc şi de stările interioare. Mai mult, acest cuvânt nou şi neataşant a introdus în dezbaterea despre sursa creativității naționale un factor de distanță. *Geniul* a susținut o investiție socială ambivalentă în literatură: de-a lungul întregului secol, cultura literară a funcționat atât ca un simbol al emancipării naționale, cât şi ca realitate grotescă, de care se poate râde. Să ne gândim la ridicolul care a însoțit acțiunea literară, de la satirele lui Alecsandri şi Negruzzi, până la pamfletele lui Caragiale. Această atitudine nu ar fi putut fi justificată de o cultură a *duhului*, monocord în gravitatea lui; era nevoie de amestecul de înstrăinare şi opacitate implicat de *geniu* în descrierea puterilor colective creatoare.

Desigur, analiza concurenței dintre două cuvinte nu poate lămuri până la capăt asemenea probleme, însă ne asigură un bun început de reflecție asupra reprezentării creativității în cultura română.

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Blaga 1944 = Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă.
Bloch 1952 = Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Paris, Armand Colin.
Caragiale 1938 = I.L. Caragiale, *Cronica literară*, în *Opere* IV, ediţie îngrijită de Şerban Cioculescu, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, p. 283–284.
Cioculescu 1939 = Şerban Cioculescu, *Către un nou destin al operei lui Macedonski*, în „Revista Fundaţiilor Regale", VI, 5, p. 399–414.
Crépon 1996 = Marc Crépon, Pierre Caussat, Dariusz Adamski, *La langue source de la nation*, Bruxelles, Mardaga.
Crépon 2000 = Marc Crépon, *Le malin génie des langues*, Paris, Vrin.
Heliade Rădulescu 1858 = I. Heliade Rădulescu, *Biblicele sau Notitii historice, philosophice, religiose si politice asupra Bibliei*, Paris, Preve si Comp.
Heliade Rădulescu 1916 = I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, I, ediţie îngrijită de P.V. Haneş, Bucureşti, Editura Minerva.
Heliade-Rădulescu 1939 = I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I, ediţie îngrijită de D. Popovici, Bucureşti, FRLA.
Ivaşcu 1967 = George Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Jefferson 2014 = Ann Jefferson, *Genius in France: An Idea and Its Uses*, Princeton University Press.
Kalamar 1987 = Ivan Kalamar, *The Volkerpsychologie of Lazarus and Steinthal and the Modern Concept of Culture*, în „Journal of the History of Ideas", 48, 4, oct.–dec. 1987, p. 671–690.
Kogălniceanu 1946 = Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană*, în *Opere*, I. *Scrieri istorice*, ediţie îngrijită de Andrei Oţetea, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, p. 635–654.
Munteanu 1995 = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Pénisson 1992 = Pierre Pénisson, *J.G. Herder, la raison dans les peuples*, Paris, Editions du Cerf.
Peters 1993 = Francis E. Peters, *Termenii filozofiei greceşti*, traducere de Dragan Stoianovici, Bucureşti, Editura Humanitas.
Petrovici 1948 = E. Petrovici, *Note slavo-române* III, în „Dacoromania", XI, p. 184–193.
Zafiu 2003 = Rodica Zafiu, *Radicale*, în „România literară", XXXVI, 4, 12.

THE "GENIUS" AGAINST THE "SPIRIT". THE CONCEPTUALIZATION OF NATIONAL CREATIVITY AT THE BEGINNING OF THE ROMANIAN LITERATURE

ABSTRACT

The conceptualization of the spheres of creative powers in the modern Romanian literature has been determined, at the beginning of the 19th century, by the confrontation of two distinct words: *duh* ('spirit'), imposed by a long clerical tradition, and *geniu* ('genius'), a recent borrowing. The paper analyses the semantical particularities of the two words, as well as their social understanding. Our goal is to explain why the word of Slavic origin, *duh*, failed to persist, while the neologism *geniu* survived, as well as to discuss the consequences of this cultural preference.

Keywords: *spirit*, *genius*, *Volksgeist*, *representation of collective creativity*, *beginnings of the modern Romanian literature.*

BDD-A25168 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:30 UTC)